

РОЗДІЛ IV

Кримінальне та кримінально-виконавче право, кримінологія, кримінальний процес і криміналістика

УДК 343.232

Г. Андрусяк

Суспільна небезпека та деякі правові позиції кваліфікації зґвалтування

Стаття присвячена проблемам кваліфікації зґвалтування як одного з найбільш тяжких злочинів проти особи у всьому світі, оскільки в багатьох випадках вони супроводжується вбивством. Суспільна небезпека статевих злочинів визначається насамперед посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканість особи, а також заподіянням шкоди здоров'ю, честі і гідності особи, нормальному фізичному, психічному та соціальному розвитку дітей і підлітків. Зґвалтування часто супроводжується вбивством жертви гвалтівником в момент зґвалтування, у процесі боротьби з потерпілою і подолання її спротиву, або безпосередньо після зґвалтування, щоб уникнути викриття, помститися за опір, з мотивів садизму тощо. Проаналізована та доведена позиція про допустимість заподіяння тяжкої шкоди гвалтівнику

Ключові слова: зґвалтування, вбивство жертви, суспільна небезпека, статеву свободу, статеву недоторканість, необхідна оборона.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією складовою суспільної небезпечності статевих злочинів є їх висока латентність. Зґвалтування є одним із найбільш древніх видів посягань на недоторканність і вільне право людини розпоряджатися собою. Сучасні тенденції та умови життя у XXI столітті істотно змінюють напрям цих досліджень. Не усі жінки зазнають статевого насилля, але усі жінки живуть у страху перед зґвалтуванням, оскільки бояться страшних наслідків. Тема, що стосується посягань на статеву свободу та статеву недоторканність, не обговорюється державою та суспільством на належному профілактичному та статистичному рівні. Винятки бувають лише тоді, коли посягання закінчується виникненням умислу у гвалтівника вбити потерпілу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашому дослідженні було проаналізовано наукові праці таких вітчизняних та закордонних вчених, як М. І. Бажанов, С. В. Бородін, Л. В. Гусар, О. О. Кваша, О. М. Костенко, В. Б. Малінін, В. В. Меркур'єв, М. І. Мельник, В. О. Навроцький.

Метою статті є обґрунтування суспільної небезпеки статевих злочинів, а саме зґвалтування, що супроводжується вбивством потерпілої.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дестабілізація обстановки в країні, зростання числа тяжких насильницьких злочинів, безкарність багатьох злочинів, що свідчить про неефективність звернень потерпілих до правоохоронних органів, побоювання помсти з боку злочинців – все це свідчить про те, що реальна кількість тяжких статевих злочинів, яким є зґвалтування, у два-три рази перевищує офіційні дані. Багато потерпілих бояться скомпрометувати своє ім'я та уникають розголосу. Все це робить статистичні показники відносними [1, с. 138]. Вчені наголошують на високому рівні латентності статевих злочинів, навіть зґвалтування, оскільки потерпілі далеко не завжди повідомляють про вчинений стосовно них злочин, або ж такі злочини не реєструються правоохоронними органами [2]. За даними дослідників, тільки 5-10 % жертв зґвалтування подають заяви в міліцію, причому багато з

цих заяв не приймаються [3, с. 105]. Це не викликає подиву, оскільки такі злочини завжди пов'язані з дуже інтимними стосунками і переживаннями. А якщо жертвою статевих злочинів є дитина, то вона, як правило, не знає, що робити в таких випадках, і не в змозі розповісти рідним про вчинений проти неї злочин. Крім того, багато з таких злочинів супроводжуються вбивствами [4, с. 46-47].

Суспільна небезпека розглядуваних злочинів визначається такими аспектами. Практично в усьому світі зґвалтування вважається одним із найбільш тяжких злочинів проти особистості [5, с. 170]. Деякі вчені до таких найбільш тяжких злочинів проти особистості відносять загалом злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості [6, с. 112]. Це є вагомим аргументом на користь розширення меж необхідної оборони у випадку статевих злочинів.

Зґвалтування належить до найбільш небезпечних злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Небезпечність його визначається тим, що воно може тягти за собою тяжкі наслідки, шкідливо впливає на психіку і здоров'я потерпілої особи, нерідко призводить до розірвання шлюбу, сприяє поширенню розпусти, знижує культурний рівень суспільства [7, с. 1]. Серйозну проблему становлять соматичні та, особливо, психічні наслідки сексуальних злочинів. Найчастішими і найсерйознішими наслідками зґвалтування є психічні травми: розвиток неврозу (неврозу нав'язливого страху, істеричного неврозу) і психогенної депресії – більш як у третини потерпілих; сексуальна гіпестезія тощо. Вчені наголошують, що сексуальні злочини найчастіше вчиняються аномальними особистостями і людьми з явними акцентуаціями характеру, рідше – особами з органічними ураженнями головного мозку травматичного генезу, олігофренією і алкоголізмом. Вчинення сексуальних злочинів спричиняється сукупністю негативних соціальних, психологічних, соціально-психологічних і біологічних чинників, причому переважання тих чи інших із них визначає вид і особливості сексуального злочину [8, с. 4, 20-21].

Інші науковці зауважують таке: «До цих пір ми не навчилися виправляти сексуальних злочинців. Це пов'язано з тим, що статеві злочини ще мало досліджені з широким застосуванням сучасних досягнень соціології, психіатрії і в першу чергу, сексології, сексopatології і психології» [9, с. 138]. Це є важливою складовою суспільної небезпечності даної категорії злочинів, і свідчить на користь права особи на найбільш жорсткі засоби захисту своєї статевої свободи чи статевої недоторканості, незалежно від наслідків для злочинця. Отже, суспільна небезпека статевих злочинів визначається насамперед посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканість особи, а також заподіянням шкоди здоров'ю, честі і гідності особи, нормальному фізичному, психічному та соціальному розвитку дітей і підлітків.

Зґвалтування часто супроводжується вбивством жертви гвалтівником. Вбивство вчиняється або в момент зґвалтування, у процесі боротьби з потерпілою і подолання її спротиву, або безпосередньо після зґвалтування, щоб уникнути викриття, помститися за опір, з мотивів садизму тощо [10, с. 44]. Дуже часто зустрічаються вбивства з метою приховування зґвалтування, особливо якщо імовірність викриття близька до 100 %. Зокрема, це актуально при зґвалтуванні неповнолітньої знайомої чи родички [11, с. 227]. Зважаючи на це, слід погодитись, що жінка, яка зазнала нападу гвалтівника, вправі захищатися будь-якими засобами і спричинити тяжку шкоду особі, яка посягає на її статеву свободу, честь і гідність. Така необхідна оборона спрямована на відвернення злочинного посягання [12, с. 247; 13, с. 33]. Заподіяння смерті особі, яка намагається зґвалтувати жінку, правомірне.

За необхідної оборони шкода, яка заподіюється нападнику, може бути більше тієї шкоди, яка потенційно могла бути заподіяна у процесі здійснення посягання. Складнощі порівняння цих двох видів шкоди, як і при крайній необхідності, полягають у тому, що є шкода заподіяна (реальна), і є відвернена (потенційна). Причому чітко визначити потенційну шкоду неможливо, як неможливо визначити імовірний розвиток посягання, зокрема його переростання в більш небезпечне. Наведемо такий приклад. Верховний Суд України у 2009 році розглянув кримінальну справу за касаційною скаргою засудженого К. на вирок апеляційного суду Закарпатської області від 15 червня 2009 року. 22 листопада 1992 року приблизно о 19 годині В. та К. у стані алкогольного сп'яніння на автодорозі з с. Онок у напрямку м. Виноградів Закарпатської області на відстані 1 км від ресторану «Дубки» зустріли потерпілу З., яка рухалася на велосипеді, та домовилися між собою її зґвалтувати. Діючи узгоджено, К. стягнув її з велосипеда та потягнув у канаву. Оскільки З. чинила опір, В. та К. нанесли їй численні удари руками і ногами по голові, тулубу та нижніх кінцівках, а потім кожний зґвалтував її та задовольнив статеву пристрасть неприродним способом. З метою приховування злочину та уникнення відповідальності В. та К. домовились вбити З. Діючи узгоджено, В. став спостерігати за навколишньою обстановкою, а К. почав наносити потерпілій удари по різних частинах тіла, в тому числі каменем по голові та руках, і здавив шию З. коліном, від чого відразу ж на місці настала смерть.

Позбавивши потерпілу життя, К. перетягнув тіло через канаву в поле, зняв з її руки годинник марки «Ракета», забрав сумку з продуктами та на належному потерпілій велосипеді В. та К. втекли з місця події. Вони заволоділи майном потерпілої З. на загальну суму 189 гривень 37 копійок.

Слід звернути увагу на такі важливі для кваліфікації вчиненого аспекти: вбивство скоєне з метою приховання іншого злочину, а саме потерпілої від зґвалтування. Жінка (особливо неповнолітня) має право застосовувати будь-які методи та засоби, захищаючись від групи гвалтівників. Не можна визнати правильною практику суду, коли заподіяння нападникові смерті кваліфікується як вбивство при перевищенні меж необхідної оборони без чіткої вказівки на те, в чому полягало перевищення. Отже, посягання на статеву свободу чи статеву недоторканість жінки часто закінчується виникненням умислу у гвалтівника приховати скоєне зґвалтування, найкращим способом чого виявляється умисне вбивство потерпілої. У працях багатьох вчених визнається: важко вимагати від жінки, яка захищається від зґвалтування, щоб вона не вбивала гвалтівника, а лише обмежилася заподіянням йому тілесних ушкоджень [14].

До переваг іноземних кодексів вчені відносять, зокрема, чітку вказівку на можливість вчинення вбивства особи, яка посягає на зґвалтування, розбійний напад, захоплення заручника та інші злочини (Кримінальний кодекс КНР) [15, с. 121]. Подібні пропозиції висувуються у країнах, де не існує подібних положень: «Внести до статті 36 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки і статті 37 Кримінального кодексу Російської Федерації норму про правомірність заподіяння шкоди особі, яка посягає, аж до позбавлення життя у випадках посягання на життя або в цілях заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю особи, яка обороняється, зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру, розбійного нападу, терористичного акту, захоплення заручника, викрадення людини» [16, с. 98].

Висновки. Суспільна небезпека статевих злочинів визначається насамперед посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканість особи, а також заподіянням шкоди здоров'ю, честі і гідності особи, нормальному фізичному, психічному та соціальному розвитку дітей і підлітків. Зґвалтування часто супроводжується вбивством жертви гвалтівником в момент зґвалтування, у процесі боротьби з потерпілою і подолання її спротиву, або безпосередньо після зґвалтування, щоб уникнути викриття, помститися за опір, з мотивів садизму тощо. Проаналізована та доведена позиція про допустимість заподіяння тяжкої шкоди гвалтівнику, який вчиняє посягання на статеву свободу жінки, оскільки при зґвалтуванні складно, якщо не неможливо, передбачити потенційну шкоду (втрата дитини, безпліддя, венеричне захворювання, психічний розлад).

Джерела та література

1. Коргутлова Т. А. Половые преступления: теоретические и практические аспекты / Т. А. Коргутлова // Современное право. – 2009. – № 10. – С. 138-144.
2. Криминальная сексология: рук. / [И. А. Бабюк, С. И. Табачников, В. В. Седнев, А. А. Зайцев, Г. А. Селезнева. – К.: ПРОФИ-Донецчина; Донецк, 2004. – С. 63; Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Косенко Світлана Сергіївна. – К., 2004. – С. 18; Огородникова Е. Г. О некоторых вопросах квалификации преступлений сексуального характера, совершённых в отношении несовершеннолетних / Е. Г. Огородникова // Вестник Вологодской академии МВД России. – 2010. – № 4. – С. 46; Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця винного у статевому злочині : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / Ларченко Марина Олександрівна. – К., 2009. – С. 25; Логинова Л. В. Кримінологическая характеристика лиц, совершивших половые преступления против несовершеннолетних / Л. В. Логинова // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2012. – № 4 (56). – С. 90; Полный курс уголовного права: в 5 т. / [под ред. А. И. Коробеева. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007 – Т. 2: Преступления против личности. – 2008. – С. 492-493.
3. Хачатурян С. Д. Личностные особенности осуждённых, совершивших преступления против половой неприкосновенности и половой свободы личности / С. Д. Хачатурян, А. В. Рогов // Вестник Владимирского юридического института. – 2007. – № 2. – С. 105-108.
4. Антонян Ю. М. Криминальная сексopatология / Антонян Ю. М., Ткаченко А. А., Шостакович Б. В. – М.: Спарк, 1999. – 484 с.

5. Чуприков А. П. Сексологія: нормальна та кримінальна: [навч. посібник для лікарів-інтернів вищих мед. навч. закл. III–IV рівнів акредитації, лікарів психіатрів, сексологів і психологів] / А. П. Чуприков, Б. М. Цуприк. – К.: Б. в., 2003. – 288 с.
6. Шклярева С. Е. Определение критериев «особой жестокости» и «иных тяжких последствий» при совершении посягательств на половую свободу и половую неприкосновенность: уголовно-правовой и судебно-медицинский аспекты / С. Е. Шклярева, В. Е. Зваригин // Вестник Удмуртского университета. – 2010. – Вип. 3. – С. 112-114.
7. Лисько Т. Д. Кримінальна відповідальність за згвалтування (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лисько Тетяна Давидівна. – К., 2007. – 201 с.
8. Гульман Б. Л. Сексуальні злочини. Системний аналіз. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук : спец. 19.00.04 «Медична психологія» / Б. Л. Гульман. – К., 1994. – С. 4, 20-21.
9. Коргутлова Т. А. Половые преступления теоретические и практические аспекты / Т. А. Коргутлова // Современное право. – 2009. – № 10. – С. 138.
10. Овезов Н. А. К вопросу об обстоятельствах, устраняющих общественную опасность и противоправность деяния в советском уголовном праве / Н. А. Овезов. – Ашхабад: Ылым, 1972. – 103 с.
11. Чуприков А. П. Сексологія: нормальна та кримінальна: [навч. посібник для лікарів-інтернів вищих мед. навч. закл. III–IV рівнів акредитації, лікарів психіатрів, сексологів і психологів] / А. П. Чуприков, Б. М. Цуприк. – К.: Б. в., 2003. – 288 с.
12. Бородин С. В. Преступления против жизни / [практ. пособие] / С. В. Бородин. – М.: Юрист, 1999. – 356 с.
13. Шурдумов А. Ю. Понятие обстоятельств, исключаящих преступность деяния: науч.-популярное издание / А. Ю. Шурдумов. – Нальчик: Издательский центр «Эль-Фа», 2000. – 55 с.
14. Побегайло Э. Ф. Проблемы необходимой обороны в российском законодательстве и правоприменительной практике / Э. Ф. Побегайло // Публичное и частное право. – 2009. – Вып. 4. – С. 102; Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование / Э. Ф. Побегайло. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1965. – С. 150; Саінчин О. С. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у випадку перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця / О. С. Саінчин // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 3. – С. 32; Энциклопедия уголовного права: в 35 т. / [Блинников В. А., Милоков С. Ф., Побегайло Э. Ф. и др.]; под ред. В. Б. Малинина. – СПб.: ГКА, 2005. – Т. 7: Обстоятельства, исключаящие преступность деяния. – 2007. – С. 134-135.
15. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / А. А. Малиновский. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 376 с.
16. Физур Гамбар огли Бахишов. К вопросу об уголовной ответственности за умышленное убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны / Физур Гамбар огли Бахишов // Бизнес в законе. – 2010. – № 2. – С. 97-99.

Андрусак А. Общественная опасность и некоторые правовые позиции квалификации изнасилования. Статья посвящена проблемам квалификации изнасилования как одного из наиболее тяжких преступлений против личности во всем мире, поскольку во многих случаях они сопровождаются убийством. Общественная опасность половых преступлений определяется прежде всего посягательством на половую свободу или половую неприкосновенность личности, а также причинением вреда здоровью, чести и достоинству личности, нормальному физическому психическому и социальному развитию детей и подростков. Изнасилование часто сопровождается убийством жертвы насильником в момент изнасилования, в процессе борьбы с потерпевшей и преодоления ее сопротивления, или непосредственно после изнасилования, чтобы избежать разоблачения, отомстить за сопротивление, по мотивам садизма. Проанализирована и доказана допустимость причинения тяжкого вреда насильнику, который совершает посягательство на половую свободу женщины, так как при изнасиловании сложно, если не невозможно, предусмотреть потенциальный вред (потерю ребенка, бесплодие, венерическое заболевание, психическое расстройство).

Ключевые слова: изнасилование, убийство жертвы, общественная опасность, половая свобода, половая неприкосновенность, необходимая оборона.

Andrusiak H. Public Danger and Some Legal Positions in Rape Cases Quqlification. The article highlights the legal issues of qualifying the rape cases as the most severe crimes in the world against a person since, in a number of cases, rape is followed by murder. The social danger of sexual assaults lies primarily in the encroachment on sexual freedom or sexual inviolability of the person, bringing harm to the health, honor, and dignity of the person, physical, mental, and social development of children and adolescents. Rape is often accompanied by the murder of the victim by the rapist at the time of the rape, in the process of fighting to overcome the victim, or immediately after the rape to avoid reprimand, or as a revenge for the resistance, in some cases, for the reasons of sadism and the like. The study analyzes the issue of admissibility of causing harm to the rapist who perpetrated an encroachment on the sexual freedom of a woman, since, in a case of rape, it is difficult, or even impossible, to predict potential harm (loss of a child, infertility, venereal disease, mental disorder).

Key words: rape, murder of a victim, public danger, sexual freedom, sexual inviolability, necessary defense.

УДК 343.137.5

О. Крикунов

Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх

У статті розглянуто міжнародні та національні правові норми щодо учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. З'ясовано законодавчі вимоги щодо посадових осіб, які керують провадженням, процесуальну функцію законних представників та спеціальних допоміжних учасників кримінального провадження щодо дитини. За результатами дослідження запропоновано: передбачити вимогу спеціальної підготовки для слідчого судді, прокурора, захисника, які здійснюють кримінально-процесуальну діяльність щодо неповнолітнього; необхідність з'ясування думки неповнолітнього у разі підстав для заміни його законного представника, а також при залученні педагога чи психолога. В інтересах найкращого вирішення кримінального провадження щодо неповнолітнього запропоновано передбачити складання досудової доповіді у провадженні про примусові заходи виховного характеру.

Ключові слова: неповнолітній підозрюваний, особа, до якої може бути застосовано примусові заходи виховного характеру, ювенальна юстиція, законний представник, захисник, педагог, психолог, кримінальне провадження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Привілейований правовий режим неповнолітнього, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, є загальноновизнаним стандартом відправлення судочинства. Він закріплений у базових міжнародно-правових актах. Закономірно, що національне право переважно імплементувало норми згаданих міжнародно-правових актів, які вважають за необхідне посилювати гарантії захисту прав неповнолітніх, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування. Хоча в нашій державі не реалізовано концепцію ювенальної юстиції як комплексної організаційно-правової форми правосуддя щодо неповнолітніх, зроблено певні кроки до її наближення. Зокрема, передбачено спеціалізацію для певних категорій посадових осіб, а також обов'язкову участь осіб, які здатні захищати інтереси неповнолітніх, залучення спеціалістів та експертів, які дозволяють повно та фахово встановлювати юридично значущі факти щодо дитини та вчиненого нею правопорушення. Разом із тим, чинне законодавство містить прогалини, колізійні моменти і вимагає удосконалення. Зарубіжний досвід пропонує ідеї, які дозволяють розвивати захист прав дитини, і варті переосмислення у контексті вітчизняної правової системи.

Аналіз досліджень наукової проблеми. Вивченням особливостей кримінального провадження щодо неповнолітнього, у т.ч. його учасників, займалися такі українські та зарубіжні